

„У ТІНІ ВЕЛИКОГО БРАТА...” — КОНЦЕПТ “РОСІЯ” (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ)

ЛУКАШ МАЛЕЦЬКИ

Університет ім. Адама Міцкевича у Познані, Познань — Польща

**„W CIENIU WIELKIEGO BRATA...” — KONCEPT “ROSJA”
(NA MATERIALE WSPÓŁCZESNEJ PRASY UKRAIŃSKIEJ)**

ŁUKASZ MAŁECKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań — Polska

STRESZCZENIE. Koncepty w ludzkiej świadomości są odzwierciedlane poprzez pryzmat tradycji, przyzwyczajęń, stereotypów, modeli zachowania, emocji, itd. Niniejszy artykuł stanowi próbę analizy językowej kreacji konceptu „Rosja” w odniesieniu do wzajemnych relacji na linii Ukraina-Rosja zaprezentowanych w ukraińskojęzycznych środkach masowego przekazu.

**„IN THE SHADOW OF A BIG BROTHER...” — THE CONCEPT “RUSSIA”
(ON THE MATERIAL OF MODERN UKRAINIAN NEWSPAPERS)**

ŁUKASZ MAŁECKI

Adam Mickiewicz University in Poznan, Poznan — Poland

ABSTRACT. Concepts in human consciousness are described by means of such features as traditions, customs, special stereotypes of thinking, behavior models, emotions, etc. The present article focuses on the attempt to analyse the linguistic realization of the concept of “Russia” based on the sphere of Ukrainian-Russian relations presented in Ukrainian mass media.

Преса як один із засобів масової інформації посідає важливе місце в культурному та політичному житті кожної країни. Г. Солганик справедливо писав, що „публіцистика, яку називають літописом сучасності, звернена до злободенних проблем суспільства — політичних, соціальних, побутових, філософських і т. д.”¹.

У дискурсі ЗМІ помічаємо два актуальних плани: *інформаційний* (“інформація” в значенні нових даних), що стосується події — об’єкта висвітлення, і *соціокультурний*, пов’язаний з особливостями інтерпретації події в суспільстві залежно від його культурного тла.

Не секрет, що саме ЗМІ сьогодні визначають наше повсякденне життя, створюють середовище, у якому формуються уявлення про себе та інших. Саме мова ЗМІ моделює новий мовний образ світу, мовну свідомість особистості. За своєю природою публіцистика здатна не лише відображати громадську думку, а й формувати її, навіть маніпулювати свідомістю аудиторії.

Мова публіцистики стає першим друкованим джерелом об’єктивації системи ментальних структур — концептів — і поповнення їхнього обсягу новою інформацією. Звернення до матеріалів публіцистики дає змогу інтерпретувати компоненти структури концепту, завдяки чому, як уважають З. Попова і Й. Стер-

¹ Г. Я. Солганик, *Стилистика текста, Учебное пособие*, Москва 1997, с. 101.

нін, „<...> первісний (прототиповий) образ у процесі пізнавальної діяльності індивіда поповнюється в його свідомості новими концептуальними характеристиками, новими концептуальними шарами, що збільшує його обсяг і насичує зміст”².

Віддавна однією з найбільш гострих проблем, що постійно знаходяться в полі зору не тільки публіцистів, але й соціологів, політологів, культурологів, лінгвістів і т. д., є українсько-російські взаємини. Серед корінних причин зростання напруги між двома сусідськими країнами вчені називають різні фактори: менталітет, історичні передумови, політичні суперечності, амбіції очільників держав тощо.

Це дослідження проводимо з метою аналізу концепту “Росія” в контексті сучасних вищезокреслених українсько-російських відносин, що активно висвітлюються та обговорюються у сучасній українській публіцистиці.

Об’єкт аналізу — тексти україномовних ЗМІ, що присвячені висвітленню діяльності Росії та визначенню її впливу на формування її відносин з Україною. Предметом дослідження обрано функціональні характеристики Росії, що поширені в публікаціях українських ЗМІ. Дослідницьким матеріалом обрано публікації таких українських газет: „Дзеркало тижня” (ДТ), „Високий Замок” (ВЗ), „Вісті” (В), „Газета.ua” (Г), „Новини України” (НУ), „Тиждень” (Т), „Українська Правда” (УП), „Українська газета” (УГ).

Взаємини України та Росії знаходяться під пильною увагою науковців різних галузей знань: насамперед істориків, політологів, економіків, соціологів і т. д. Проблема “Україна — Росія” (у широкому контексті конфліктів, налагодження міждержавного партнерства, ідей возз’єднання чи відокремлення тощо) постійно актуалізується в суспільній свідомості українців і росіян, відтак висвітлюється в матеріалах мас-медіа.

Росія як сусід та економічний партнер України посідає в українському новинному дискурсі одне з пріоритетних місць. Однак північний сусід (або “великий брат”, як часто називають Росію — вираз має статус прецедентного) у дискурсі українських теленовин та публіцистики постає в негативному світлі вже протягом тривалого часового відрізка.

Українська преса висвітлює Росію переважно не саму по собі, а в контексті її відносин із Україною, що найчастіше подаються як конфліктні, зокрема через метафори, що моделюють прагматику агресії, зневаги, напруги, провокаційності, жорстокості, порівн.: *з жодною країною Україна не має стільки проблем, як у взаємовідносинах з Росією* (Д від 22.10.2010); *постійні провокації з боку Росії* (Д від 03.08.2010); *Росія всіляко намагалася вести, вела і веде надалі свою бесіду з Україною виключно з позицій величч, сили, зверхності, зневаги* (НУ від 04.12.2010); *керівництво Росії все частіше спідлоба дивиться у бік Києва, говорить з ним мовою погроз і ультиматумів* (ВЗ від 19.08.2009); *у російсько-українських стосунках зростає напруга* (УП від 12.09.2011); *стрімка ескалація напруження в двосторонніх відносинах* (ВЗ від 16.10.2011); *загострення відносин з РФ до рівня ворожих* (УГ від 22.09.2012); *Росія сіє ненависть до України* (Д від 10.02.2011); *Україна увійшла до списку ворогів Росії* (НУ від 23.02.2014); *Москва розглядає Україну як недружню країну* (В від 16.10.2008); *багато українців сприймають Росію як загрозу, бо Росія — це „агресивний північний сусід”, який хоче нас „реінтегрувати” до свого складу* (ВЗ від 20.01.2006).

² З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Очерки по когнитивной лингвистике*, Воронеж 2001, с. 58.

Якщо в 90-х роках XIX ст. в західних ЗМІ Росія була обрамлена в образ нової демократії, то сьогодні не тільки в українських, але й у світових ЗМІ Російська Федерація — це країна, що швидко котиться в тоталітаризм.

В українській публіцистиці Росія окреслена як носій ознак „колишнього колоніального минулого”, порівн.: *Росія: демократію відкинули, корупція процвітає, журналістів убивають, дисидентів ув’язнюють, а засоби інформації контролює режим* (УП від 26.11.2009); *Росія — жорстко централізована тоталітарно-авторитарна держава* (ВЗ 06.08.2011); *в Росії також відроджується вульгарна, але потужна ідеологія, яка проголошує агресивний націоналізм і вимагає об’єднання всього народу довкола деспотичної влади* (ДТ від 15.09.2011); *Росія не виявляє хоч би мінімуму людських почуттів* (Д від 01.10.2011); *Москва остаточно продемонструвала, що має намір будувати світ за новими правилами, не озираючись на міжнародне право* (НУ від 27.08.2010); *Ніхто не сперечається, Росія сьогодні — авторитарна країна, основною „фішкою” якої є пошук ворогів зовнішніх і внутрішніх* (ДТ від 20.04.2013).

Очікується, що ескалація та зростання напруги в міждержавних стосунках — це не одноразовий, короткий епізод, але довготривала тенденція, порівн.: *російська політика є вкрай агресивна* (Д від 13.08.2010); *агресор поруч — реальний, знаний і невгамований* (НУ від 19.10.2008); *гіперагресивність Росії* (Т від 19.06.2012); *Російська політика нагадує злочинну поведінку людей, які не знають меж у своїй агресії* (ДТ від 19.10.2012); *ворожа антиукраїнська метушня північного сусіда* (Д від 26.06.2010); *Росія намагається дестабілізувати Україну* (УГ від 26.11.2012); *тінь Росії постійно нависає над Україною* (УГ 17.09.2013); *меч Росії знову засяяв над Україною* (В від 21.11.2013); *Росія як дамоклів меч нависатиме над нами ще довго* (ВЗ від 15.06.2012); *Росія робить і завжди зробить все, щоб не відпустити Україну* (НУ від 26.11.2012); *мета Росії — ніколи не допустити стабільності в Україні* (ВЗ від 29.09.2009); *привожість та песимістичний погляд у майбутнє стали визначальними характеристиками масових суспільних настроїв в Україні* (НУ від 27.05.2012).

У текстових фрагментах, вибраних із публіцистичного дискурсу, привертає увагу відверто негативна тональність. На думку журналістів, Росія залишається за своєю суттю імперією, змінивши засоби, але не мету. Заволодіти територією України — означає для неї можливість просувати свої інтереси в Європі й позбавити останню можливості розширення на Схід, порівн.: *Росія останнім часом не приховує своїх імперських апетитів* (ВЗ від 20.11.2012); *нікуди не зникли й імперіалістичні потуги Росії, яка за допомогою сили утримує під своїм контролем значну частину територій, які прагнуть до самостійного життя, й чинять постійний спротив жорсткій політиці офіційної Москви* (В від 01.04.2013); *Путін не вважає Україну державою* (ДТ від 20.06.2012); *Україна для Росії — це „взбунтовавшаяся” колонія і не більше* (Г від 22.04.2013); *якщо в Росії посиляться тенденції до закріплення неототалітарної системи, не виключено, що буде спровоковано розпад України* (Д від 13.08.2013); *в будь-який момент є загроза територіальній цілісності* (Г від 22.04.2014); *Кремль відверто нехтує українським суверенітетом* (ВЗ від 16.09.2012); *чи зможе вцілити Україна у своїх теперішніх кордонах?* (НУ від 26.11.2012).

У контексті газових питань формувався негативний образ української економіки, який окреслювали такі характеристики, як „нова газова війна”, „газова криза”, „відкритий конфлікт”, „нове загострення стосунків”, „«лихие» договоренности”.

Росія керується бізнес-логікою, спрямованою винятково на прибуток, порівн.: *Росія при першій можливості втручається у внутрішні справи своїх сусідів, використовуючи при цьому серед інших і методи економічного тиску* (НУ від 01.04.2014); *Росія свої інтереси „газує”* (ВЗ від 24.06.2013); *коли Кремль чогось хоче, то посилає людей із „Газпрому”. Вони приїзять і лякають нас заявами про підвищення цін* (Г від 25.12.2012); *існує енергетичний тиск на Україну, який може бути використаний і використовується для політичного контролю над країною* (ДТ від 10.02.2013); *Росія в минулому вже використовувала поставки газу як політичний інструмент* (ДТ від 03.10.2014); *Росія посилила тиск в енергетиці в усіх напрямках, які викликали наше занепокоєння* (ВЗ від 27.08.2011); *політично непередбачуваний газ* (ВЗ від 19.01.2013); *Росія зробить усе, що може, аби дестабілізувати Україну. Їй потрібно зруйнувати Україну заради власного виживання* (В від 26.11.2014); *існує політичний тиск з боку Росії, можливий економічний тиск, щоб спробувати не дати змоги Україні розбудувати відносини з Заходом* (НУ від 26.08.2014).

У вічі впадає негативна оцінка фактів не стільки через більш або менш імовірні, очікувані загрози, скільки через те, що Україну ставлять у певну реальну залежність. У сюжетах політичної та економічної проблематики актуалізувався дискурс „повного контролю” або „підпорядкування”, порівн.: *Росія демонструє, що терени колишнього СРСР — це її „внутрішній двір”, це неформальна зона її „інтересів”. Що робить тут Росія, нікому не має бути діла: ні США, ні НАТО, ні Європейському Союзу* (В від 11.08.2014); *в Росії ще й хочуть покарати українську владу за прозахідний курс* (НУ від 27.02.2014); *Росія почала наступ на Україну* (Г від 19.08.2014); *Росія заглядає у чужі городи* (ВЗ 19.10.2015); *втручання у внутрішні справи України* (УГ від 16.09.2013); *відновлення панування на пострадянському просторі, в першу чергу, над Україною* (В від 12.08.2014); *нашу країну Росія наполегливо і послідовно втягує у свою орбіту* (Д від 23.04.2010); *реальна небезпека військового конфлікту з РФ* (Т від 22.09.2013).

Образ Росії як ворога особливо актуалізувався у світлі подій 2014 і 2015 років. Старі способи й методи вирішення конфліктів, зокрема війна, інтервенція, анексія, територіальні розподіли, не залишилися в минулому, історія насильства зовсім не скінчилася, порівн.: *Ворог вже напав на нашу державу, окупував частину української землі. По суті без оголошення війни керівництво Росії вже розпочало війну проти України* (УП від 27.03.2014); *Росія не перестає претендувати на південні регіони України. Крим уже анексований, нікуди не зникла небезпека повторення донецького сценарію в Одесі, Миколаєві або Херсоні* (Т від 03.03.2015); *Російська Федерація не лише окупувала та незаконно приєднала до себе Крим — останніми днями все частіше надходять повідомлення про концентрацію військ Росії біля українських кордонів* (УП від 14.07.2015); *Росія показала свою готовність застосувати силу для зміни кордонів і відновлення розподільчих ліній у Європі* (В від 01.04.2014); *На порозі війни: Росія може будь-якої миті знову напасти на Україну* (Г від 19.04.2015).

Росія постійно присутня в українському новинному дискурсі, але образ, у якому постає країна, загалом різко негативний. Найпоширенішою проекцією з українського боку щодо Росії стали образи не дружнього братнього народу, але сусіда-агресора, провокатора: *сьогоднішня Росія несе для України велику загрозу, її „братська любов” — це любов Каїна до Авеля* (Д від 25.02.2009).

Аналіз публіцистичних текстів дає можливість простежити певні тенденції та зробити висновки про складові концептуального образу Росії. Більшість матеріалів дискредитує образ російської влади, що „спілкується” з Україною відверто радянською риторикою.

З позиції українських ЗМІ Росія намагається не стільки отримувати, скільки контролювати, і можливість контролю Росії над Україною визнається найгіршим наслідком будь-яких домовленостей.

Сьогодні українська публіцистика продовжує моделювати негативний образ Росії. Для багатьох виникає образ Росії як „Іншого” й дедалі частіше не просто „Чужого”, а конкретного ворога.

У контексті проаналізованих прикладів імідж Росії моделюється передусім через номінативний шар лексики, що виражається такими лексико-граматичними розрядами:

а) іменники: *агресор, (гіпер)агресивність, анексія, війна, ворог, втручання, загострення, зверхність, зневага, ескалація, імперія, інтервенція, конфлікт, напруження, небезпека, провокація, розподіл, сила, тиск, чужий* і т. д.;

б) прикметники: *авторитарний, агресивний, ворожий, вульгарний, деспотичний, імперіалістичний, інший, небезпечний, непередбачуваний, тоталітарний* і т. д., а також

в) дієслова, що вказують на деструктивну діяльність, напр.: *атакувати, втручатися, дестабілізувати, напасти, окупувати, покарати, провокувати, воювати*.

Запропонований аналіз дає змогу констатувати, що концептуальний імідж Росії в досліджених сюжетах друкованих ЗМІ не репрезентований як постійний і остаточний: політичні, економічні та соціальні маркери впливають на поступове його оновлення й поповнення новими семантичними й прагматичними характеристиками. Однак невгамовані імперські амбіції „Великого брата” дають змогу припускати, що це будуть здебільшого (якщо не виключно) риси та ознаки з чітко вираженою негативною оцінкою.